

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	3
Ordlista	4
Inledning	5
Vad är kulturturism	7
1.1 Dalarna – ett levande kulturlandskap	7
Fäbodas som turistmål.....	9
2.1 Fäbodens fysiska och imaginära efterlämningar	9
2.1.1 Fäbodbruk nomineras som immateriellt kulturarv	10
2.2 Tronsleden	10
2.3 Fäbodbruket som turistmål eller intresse	13
2.4 Utmaningar och möjligheter för fäbodas som turistmål	15
Fäbodas i Vildmarksriket	17
3.1 Fäbodbruk i Vildmarksriket.....	17
3.2 Fäboden som paketerad upplevelse i Vildmarksriket	18
3.2.1 Interaktiva fäbodleder	19
3.2.2 Paketupplevelser	19
3.2.3 Seter i Norge	20
Avslutning	21
Referenser.....	22
Muntliga källor	23
Bilaga 1	Fel! Bokmärket är inte definierat.

Ordlista

Buföra/Buffra	Hur människor går med djuren till fäboden.
Fritt bete/ Fri bete	När betesdjur går fritt i skog och mark på bete.
Fäbodbruk	Lantbruksform där djuren tas till en annan gård under sommarsäsongen. Det är för att mer effektivt kunna nyttja resurser, där man då kan odla på marken kring hemgården.
Fäbodstuga	Bostadshuset som de som arbetade på fäboden bodde i.
Fäbodvall	Ett område med flera fäbodstugor.
Hävd	När djur eller människor brukar, nyttjar eller förvaltar ett område.
Utmarkbete	Att betesdjur betar på andra områden än de kring hemgården. En typ av traditionell lantbruksform.
Ystning	Processen där delar av mjölken, proteinet, koagulerar och blir till ost.

Inledning

Vildmarksriket är ett skogsområde i Dalarna som är beläget väster om Leksand, öster om Vansbro och söder om Mora och som innehåller flera stora områden med höga naturvärden (Kirppu & Oldhammer, 2010). Området präglas av gammal skog bestående av barr- och lövskog. Det är ovanligt med ett så stort område med höga naturvärden, och en naturvärdesinventering som genomfördes 2012 uppmätte en yta på 8 472 hektar skog med höga naturvärden (Kirppu & Oldhammer, 2010). I Vildmarksriket finns det också en mängd olika vilda djur och växtarter, många av dem rödlistade eller som anses vara särskilt skyddsvärda. Inventeringen från 2012 visade att området är skyddsvärt och på många sätt unikt, och att området skulle lämpa sig för naturturism (ibid).

Området Vildmarksriket präglas inte bara av höga naturvärden och ett rikt djurliv, utan i landskapet kan man också se spår av brukande och hävd som skett i landskapet historiskt. Hela Dalarna har historiskt präglats mycket av fäbodbruk och att djur går på fri bete. Den hävd naturen utsatts för har satt spår i landskapet som än idag kan upplevas. Idag finns det inga aktiva fäbodan inom Vildmarksriket, men spåren efter fäbodbruket syns fortfarande i landskapet.

Den här rapporten ämnar bidra med en tydligare bild av den kulturturism som finns i Dalarna samt vilken potential det finns att utveckla kulturturism i området Vildmarksriket med särskilt fokus på fäbodbruk. I rapportens första del beskrivs vad kulturturism är och kulturturismens former. Därefter diskuteras kulturturismen i Dalarna, med några exempel på kulturupplevelseskapare och fäbodbrukets möjligheter och utmaningar som kulturturismupplevelse. I rapportens sista del går vi igenom några exempel på hur kulturturism kring inte längre aktiva fäbodan kan se ut i Vildmarksriket och diskuterar hur det kan paketeras.

1.1 Tillvägagångssätt

Sammanställningen bygger i huvudsak på en litteraturstudie av rapporter och litteratur kopplat till kulturturism och fäbodbruk. Källorna är främst hittade via tips från projektgruppen, med inslag av andra källor som är av värde för analysen och

som har framkommit genom egna kontakter. Telefonintervjuer har genomförts med två personer, en som själv anlagt en vandringsled längst en gammal fäbodstig för att få närmare inblick i att anlägga och upprätthålla en led, och en fäbodbrukare och kulturupplevelseskapare för att få en bättre bild av hur det är att kombinera fäbodbruk med turistisk verksamhet.

Urvalet av såväl källor som informanter är avsiktligt i kombination med snöbollseffekten, där nya källor hittats genom befintliga.

Vad är kulturturism

Kulturturism är ett brett begrepp som innefattar såväl historiska resmål som modern arkitektur. Dalarna som destination har goda förutsättningar att förvalta den historia som finns bevarad i landskapet men också i städerna. I anslutning till området Vildmarksriket finns det ett levande kulturlandskap i form av både kulturhistoriska spår i natur och landskap men också i museum och byggnader. Man kan också se industrins spår i landskapet, i form av byggnader, gruvbrott och infrastruktur.

Tillväxtverket har tillsammans med Visit Sweden (2023) gjort en förstudie om kulturturism där de menar att det är ett område som växer i attraktivitet världen över och att Sverige har mycket att erbjuda samtidigt som det finns mycket outnyttjad potential. Förstudien lyfter fram att Sverige är ett land rikt på kultur, dels av historisk karaktär, dels i form av samtida kultur. Vidare lyfter förstudien fram att Sverige anses vara ett vackert, intressant och fascinerande land men att konkurrensen globalt inom kulturturism är stor. Utifrån den konkurrensundersökning som genomfördes i samband med förstudien kan de identifiera en målgrupp för den svenska kulturturismen (Visit Sweden 2023). Förstudien har valt att benämna målgruppen som ”Nyfikna upptäckare med kulturintresse”. Målgruppen är särskilt intresserad av aktiviteter och upplevelser där man kan uppleva den svenska livsstilen och kulturen, se nya städer och platser, lära sig något nytt på resan samt hinna se och göra så mycket som möjligt i Sverige under vistelsen (Visit Sweden 2023).

Nedan följer en presentation av Dalarnas redan levande kulturlandskap och vilka förutsättningar det kan finnas att se och visa den historia som landskapet berättar.

2.1 Dalarna – ett levande kulturlandskap

Förstudien från Visit Sweden (2023) lyfter fram att det finns en efterfrågan och vilja att uppleva platser som känns autentiska, där besökaren får möjlighet att ta del av lokal kultur och mat. Kulturlivet i Dalarna är rikt och levande. Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund är en paraplyförening som tillsammans med

olika lokala hembygdsföreningar, Dalarnas museum och Region Dalarna arbetar för att skapa en levande kultur och värna om historia, vårda kultur och miljö samt skapa grunder för ett fortsatt rikt kultur(historiskt) liv (Dalarnas museum u.å.). Totalt har den svenska hembygdsrörelsen drygt 400 000 medlemmar i 1 800 föreningar, varav 20 000 av medlemmarna finns i någon av Dalarnas 90 föreningar (ibid). Dessa siffror vittnar om ett rikt och aktivt kulturhistoriskt intresse och föreningsliv i Dalarna. Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbund arbetar också för att bevara kulturlandskapet och kulturmiljö, och för en levande landsbygd (ibid). Tillsammans med Dalarnas museum arbetar de på regional nivå, genom det regionala förbundet och museet, men också på lokal nivå. De lokalt anslutna föreningarna arbetar för att bevara och berätta vidare om historia samtidigt som de bidrar till att historien lever vidare och utvecklas, och därmed kan vara en del av samtiden (Dalarnas museum u.å.).

Utifrån projektet kring Vildmarksriket finns det stor potential att anspela på den internationella bilden av Sverige, med Falu-röda hus och vita knutar, skog, sjöar och vilsam omgivning. Siljansbygden omfattar ett område i centrala Dalarna som har en rik kulturhistoria som lever vidare än idag i olika former. Det kan vara genom kläder och hantverk så som folkdräkter, smide och byggnader, men också i form av musik och firanden, till exempel genom spelmanslag och olika typer av klassiska gånglåtar.

Fäbodar som turistmål

Den kultur och historia som finns kopplat till fäbodbruk kan idag upplevas på olika sätt. Som det ser ut idag finns det en uppsjö av olika vandringsleder i Dalarna som är kopplade till eller bygger på gamla fäbodstigar (Visit Dalarna, u.å.). Vissa fäbodbrukare väljer att öppna upp sina fäbodar och har fikaförsäljning, kurser i att ysta ost eller kärna smör, eller tar emot turistgrupper.

Nedan redogörs för några exempel på fäbodbrukets spår i landskapet, hur fäbodbrukets status kan komma att stärkas i och med dess nominering som imaginärt kulturarv hos UNESCO, hur kulturturism kan ta form utifrån konkreta exempel, samt utmaningar och möjligheter som följer fäbodar som turistmål.

3.1 Fäbodens fysiska och imaginära efterlämningar

Fäbodbruket har historiskt varit en viktig del i det agrara året i Dalarna, där kvinnor lämnade hemgården för att ta med sig djuren på sommarbete i väglöst land (Tunón & Bele 2019). Djuren fick beta fritt i skog och mark under sommarmånaderna, och landskapet förändrades i och med den hävd den utsattes för. Än idag kan man se lämningar i naturen, både i hur träd och buskar tar form men också i form av vilka arter som förekommer i området (Linkowski 2010). Efter avslutad hävd förändras landskapet igen. Många platser där det tidigare varit fäboddrift är idag igenvuxna, samtidigt som det på andra ställen pågår projekt för att återställa och efterlikna den miljö som tidigare präglat området (Tunón & Bele 2019). Det finns alltså både ett ekologiskt och ett kulturellt värde i att restaurera det biologiska kulturarvet.

” Det biologiska kulturarvet utgörs av ekosystem, naturtyper och arter som uppstått, utvecklats, eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad och utveckling förutsätter eller påverkas positivt av brukande och skötsel (Riksantikvarieämbetets PM med dnr 330-1732-2010 se Ljung et.al 2013).

Dalarna är ett av de områden i Sverige där det fortfarande bedrivs fäbodbruk. En del gamla fäbodvallar är idag ombyggda till sommarboenden, andra används som sommarvisten dit djur tas om sommaren och andra finns bara kvar som lämningar

i ett i övrigt igenvuxet område. Oavsett hur de brukas idag så berättar de gamla husen en historia. Det finns en rad fäbodrar runt om i Dalarna som tar emot turister för att visa runt på fäboden, bjuda in till fika, eller sälja traditionella produkter från fäbodbruket så som ost, smör eller messmör (Visit Dalarna 2022). Att besöka en levande fäbod är ett sätt att få en inblick i det historiska och småskaliga fäbodbruket, där djuren går på fritt bete, arbete görs för hand och produktionen genomsyras av cirkularitet och fysiskt arbete. Idag är det inte alltid råvarorna produceras på fäboden, att göra messmör till exempel kräver nästan en hel dags arbete där smeten ska röras om hela tiden under uppvärmning. Det traditionella hantverket i att förädla olika typer av fäbodprodukter är ett sätt att bevara och föra vidare traditioner från fäbodbruket.

De fäbodrar som inte längre är i bruk kan användas som sommarbostad men en del fäbodrar lämnas också övergivna. Spåren av fäbodbruk kan som tidigare nämnt synas i landskapet i olika förekomst av arter och ängar. Idag finns det ekonomiska stöd som kan sökas för att ha djur på utmarksbete men också för att upprätthålla eller återskapa slätterängar (Länsstyrelsen Dalarna 2021).

3.1.1 Fäbodbruk nomineras som immateriellt kulturarv

Våren 2023 skickade Sverige tillsammans med Norge in en ansökan till Unesco för att fäbodbruket ska klassas som immateriellt kulturarv (Unesco 2023). Immateriellt kulturarv innebär att olika typer av seder och traditioner som förts över genom generationer får en skyddsvärd status, det kan innefatta traditionella hantverkstraditioner, maträtter eller musik och dans. Syftet med att skydda olika typer av traditioner är att säkra deras fortlevnad, skapa respekt inför dem och öka kunskapen som finns relaterat till dem (ibid). Genom att ge fäbodbruket skyddsvärd status på Unescos lista hoppas förbundet för Fäbodbruk och utmarksbete att de får större legitimitet och tyngd i politiska och beslutsfattande frågor som berör fäbodbruk och utmarksbete. Men också att det ska bidra till ett ökat intresse, hos både gemeneman och turister, för att lära sig mer om de traditioner som omgärdar fäbodbruk samt den historia som finns i brukandet (FSF 2023).

3.2 Tronsleden

Tronsleden är en vandringsled som går mellan Vålberg till Hackmora och sen tillbaka till Vålberg utanför Sågmyra, det vill säga strax utanför området som omfattar Vildmarksriket. Leden är upprustad av Trons Lasse Mattsson som vuxit upp i Vålberg och drivs av ett stort historiskt intresse (Trons Lasse 2024). Han har också varit del av att starta upp Dalkarlsleden som börjar vid Siljan och sträcker sig

på gamla vandringsleder ner till Stockholm. Vägen användes under 1800- och 1900-talet där folk från Dalarna vandrade ner till Stockholm för att arbeta (ibid).

Trons Lasse beskriver i en telefonintervju (2024) att Tronsleden går längs en gammal fäbodstug som förr användes när lantbrukarna skulle ta med sig bostapet på utmarksbete. Längs med vägen har Trons Lasse satt upp informationsskyltar med historiska fakta och anekdoter för att skapa en levande känsla för omgivningarna, med hjälp av finansiellt stöd från Leksands kommun (Trons Lasse 2024). Leden sträcker sig över mark med olika ägare. Han upplever inte att det har varit ett problem utan att alla har varit positiva till att dra leden i området. Han betonar dock att det är viktigt att upprätthålla en god kontakt med markägarna för att fortsätta ha ett gott samarbete och god stämning i byn. Tillsammans med andra markägare i området har han byggt upp historiska byggnader längs med leden. Trons Lasse berättar till exempel att en annan lokalt boende person tillsammans med son och barnbarn har byggt upp en kolarkoja och kolmila där det tidigare stått en (ibid). Trons Lasse har återställt en torvlada och torvhjassa intill myren för att efterlikna de byggnader som sått där tidigare. Byggnaderna bidrar till att förstå det historiska landskapet och gör att historierna blir mer levande.

Figur 1. Eldsjäl som byggde kolarkojan med hjälp av son och barnbarn. Bild: Trons Lasse Mattsson.

Trons Lasse berättar att han började restaurera i området kring leden 2013. Han upplevde att det var så mycket i området kring Vålberg som vuxit igen och förändrats sedan det småskaliga jordbruket försvunnit. Han har tillsammans med andra från området byggt upp området och restaurerat längs med leden men också omkringliggande lindor för att återställa landskapet för att efterlikna hur det såg ut när det fanns aktivt småskaligt jordbruk. Trons Lasse berättar att han fortfarande arbetar med att hålla leden fin och utveckla den för att skapa en levande och informativ led (2024). Han håller på och ska sätta upp fler skyltar med anekdoter från personer som bott i området och händelser som utspelar sig kring leden. Leden

finns på naturkartan.se men marknadsförs främst genom en Facebookgrupp. Trons Lasse beskriver att han fått mycket positiva gensvar från personer som gått leden. Han har även gjort en kortare led som ska passa barn bättre, där de också kan ta med sig ett stentroll och visa runt hur det ser ut. Trons Lasse berättar att han tycker att det är mycket viktigt att få med sig barnen i historieberättandet, för att det är dem som sedan ska föra arvet vidare.

Figur 2. Vandring på klassisk mark längst med Tronsleden. Utmärkt att gå stora delar av året. Bild: Trons Lasse Mattsson.

Tronsleden är uppbyggd på en individs intresse för historia och vilja att bevara och föra kunskap vidare. Till en början fanns det inget utomstående ekonomiskt stöd utan det har i huvudsak bekostats av honom själv och andra i området om har hjälpt till att bygga rastplatser och liknande. Bortsett från de skyltar som Leksands kommun hjälpt till att betala är det i huvudsak Trons Lasse själv som har bekostat upprustningen. Idag finns det en swish-kod så besökare kan betala en slant om de vill, och alla pengar går till att fortsätta hålla leden fin och till att utveckla den.

Figur 3. Trons Lasse Mattsson som utvecklar Tronsleden. Bild: Trons Lasse Mattsson.

Det har blivit en populär och uppskattad led som både berättar en historia om området samtidigt som ett historiskt landskap åter växer fram. Att skapa leder efter fäbodstigar som denna är ett sätt att belysa den historia som finns i landskapet. Med enkla medel så som skyltar och byggnader kan historien berättas och spridas vidare. Det kan fungera som ett sätt att föra vidare kunskap om det tidigare jordbrukssamhälle som fanns i Dalarna utan att ha en aktiv fäbod att besöka.

3.3 Fäbodbruket som turistmål eller intresse

Vid en telefonintervju med Täpp Lars Arnesson (2024) berättar han närmare om hur han växt upp med fäbodbruk, hur han håller kurser i fäbodbruk och andra typer av hantverk och hans tankar kring fäbodar som turistmål. I och med Täpp Lars långa erfarenhet av kulturarbete och stora intresse i fäbodbruk anses han vara en intressant intervjuperson med goda inspel för vad som är av vikt vid kulturturism i allmänhet och fäbodturism i synnerhet.

Täpp Lars kommer från Malung och har under sin uppväxt spenderat somrarna på sina grannars fäbod. Sedan 30 år tillbaka har han en egen fäbod, håller i fäbodkurser vid Malungs folkhögskola sedan 2018 och är med och arrangerar andra typer av kulturella kurser och aktiviteter. Han beskriver att det som driver honom är ett stort intresse för historia, djurhållning och andra aktiviteter som är kopplade till fäboden. Han är tydlig med att han inte bevarar fäbodbruket, utan förvaltar det.

Att bedriva fäbodbruk är ett tungt arbete som fyller dagarna från tidig morgon till sent in på kvällen. Täpp Lars (2024) är tydlig med att fäbodbrukare inte kan bedriva turistverksamhet parallellt med det dagliga arbetet. Det som driver honom, och vad han upplever driver andra fäbodbrukare, är intresset för denna typ av djurhållning

och den livsstil som fäbodbruket medför. Det finns enligt honom varken tid, kunskap eller vilja att organisera och nå ut till turistgrupper parallellt med det faktiska arbetet som fäbodbruket innebär. Han beskriver hur han under 25 år har haft sin fäbod öppen under perioder av sommaren för att ta emot turister som vill besöka fäboden, men att han sedan fyra år tillbaka inte har det längre. Detta beror på allt det extra arbetet som kommer med att ha öppet för turister, men han upplever också att det finns en attityd hos turister som han inte trivs med. Han menar att det finns en liten förståelse hos turister för vad det innebär att interagera med djur och liten respekt för fäboden som bostad och lantbruk. Han lyfter även att alla som håller på med fäbodbruk eller andra typer av historiskt kulturella hantverk är välvilliga mot turister och människor som är intresserade och vill lära sig mer, men att ingen vill känna sig utnyttjad. Arbetsinsatsen är stor och det är viktigt att fäbodbrukaren, i detta fall, får ersättning för sin insats.

Täpp Lars (2024) beskriver att det har funnits många försök att lyfta fram bland annat fäbodbruket och organisera turismen kring det, men att det hittills inte funnits några lyckade försök. Han menar på att det inte behövs fler möten för att gynna samverkan, fäbodbrukare emellan, utan att det som behövs är en samordnare där fäbodbrukaren kan leverera själva fäbodupplevelsen.

”Om det ska finnas kulturupplevelseskapare behöver man inse att det behövs en leverantör och en organisatör, och att det är inte samma person.” (Täpp Lars 2024).

Han menar att det finns en efterfrågan från personer att få lära sig mer om bland annat fäbodbruk, få besöka fäbodan med allt vad det innebär. Det finns också en välvilja från fäbodbrukare där många skulle vilja och kunna ta emot besökare, men det saknas tid, kunskap och resurser för att locka besökare och organisera hela besöken. Täpp Lars menar att det skulle behövas en tredje part som kan organisera resorna rent praktiskt, där turen till fäboden kan vara en del av resan. Han betonar också vikten av att fäbodbrukaren i fråga får tillbaka en rättvis ekonomisk ersättning för besöket (Täpp Lars 2024). Det finns potential för att utveckla en paketerad turism kring det levande fäbodbruket, men det krävs organisering med lokala hotell, någon som kan ordna med transport och mat, där fäboden kan vara en del av resan. Han betonar att alla i kedjan ska göra det dem är bra på, där fäbodbrukaren kan leverera en paketerad upplevelse och kunskap om fäbodbruk och dess traditioner. Men att det är den tredje parten som organiserar och ser till att alla delar av resan fungerar, som idag saknas. Finns det en som kan organisera och koordinera dessa typer av resor menar Täpp Lars att det finns företag, som fäbodbrukare till exempel, som kan leverera turistiska upplevelser.

3.4 Utmaningar och möjligheter för fäbodrar som turistmål

Idag finns det omkring 250–300 aktiva fäbodrar i Sverige (SLU 2021). Att fäboden är aktiv innebär att det under minst sex veckor varje sommar finns betande djur på fäboden. Det finns många fäbodrar som byggts om till sommar- eller året runt bostäder. Många fäbodvallar, det vill säga områden där många fäbodrar står inom samma område används idag som sommarbostäder, eller att det bara är någon av fäbodarna som har djurhållning.

En del aktiva fäbodrar har också öppet med till exempel kaféverksamhet under vissa dagar, eller öppet för turister att komma och hälsa på (Adrelius 2023). Det finns olika vittnesmål om hur det är att öppna upp fäboden för besökare. Å ena sidan är det en del som menar att det är givande och kul att bjuda in besökare och att det känns meningsfullt att kunna visa hur fäbodbruk går till och dela med sig av den kunskap som de besitter. Å andra sidan finns det de som vittnar om att det är väldigt arbetsamt att ha det öppet. En person beskrev att det tog totalt tre arbetsdagar för att ha kafét öppet en dag (Adrelius 2023). Även om det känns meningsfullt och roligt att ha öppet för besökare blir arbetsinsatsen stor och tidskrävande. Det är många andra sysslor parallellt med en eventuell kaféverksamhet som också ska skötas. Flera fäbodbrukare beskriver att de tidigare hade öppet för besökare men valt att sluta med det då det blev för tidskrävande när det skulle ske parallellt med de andra sysslorna som ska skötas på fäboden (ibid). Ofta har fäboden inte rinnande vatten eller el, vilket gör att praktiska delar så som bakning och disk blir mer tidskrävande. Samtidigt finns det de som upplever att det går bra att ha öppet för besökare på fäboden och att det känns givande och att de upplever att de får tillbaka både i form av känsla av mervärde men också rent ekonomiskt (ibid).

Det finns också de som upplever att det inte är lukrativt att ha någon form av turistverksamhet på fäboden. Med tanke på att det är tidskrävande och arbetsamt att öppna upp fäboden för besökare behöver de som väljer att göra det också få tillbaka insatsen i ekonomisk ersättning (Adrelius 2023). Det finns flera som poängterar att fäbodbruk i sig inte genererar så mycket pengar. Det ekonomiska stödet fäbodbrukare får för utmarksbete räcker knappt för att täcka diverse omkostnader som krävs för att kunna vara på fäboden (Adrelius 2023). Samtidigt beskriver vissa att de behöver driva fäbodbruk för att få tillräckligt med bete till sina djur. Personligen kan jag tänka att detta ramar in fäbodbruket på ett bra sätt. Det finns ett intresse att få veta mer om fäbodbruk och fäbodbrukare har en vilja att dela med sig och sprida

kunskapen vidare, samtidigt som fäbodbruk i grunden är en driftsform, som kan vara nödvändig för att kunna gå runt som småskalig lantbrukare.

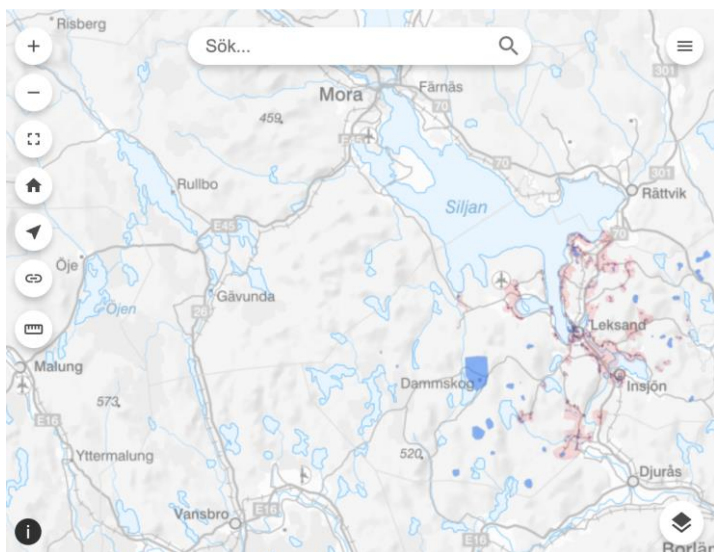
Fäbodrar i Vildmarksriket

Vildmarksriket är ett område som historiskt sett har haft aktivt fäbodbruk, även om det idag inte finns någon aktiv fäbod i området. Det finns aktiva fäbodrar i områden kring Vildmarksriket, som på andra platser runt om i Dalarna, men inte i det område som Vildmarksriket utgör. Men en fäbod kan upplevas på olika sätt, och även fäbodrar som inte längre har djurhållning kan vara en del i att sprida kunskap om fäbodbruk, genom lämningar i landskapet eller i form av berättelser.

Nedan redogörs för några av de fäbodrar som tidigare funnits i området Vildmarksriket och hur icke aktiva fäbodrar kan paketeras som turistisk upplevelse. Jag vill reservera mig för att detta inte behöver vara alla de fäbodrar som funnits i området utan de jag funnit.

4.1 Fäbodbruk i Vildmarksriket

Idag finns det alltså inga aktiva fäbodrar i det geografiska området Vildmarksriket. Området har dock under många år, likt andra delar av Dalarna, använts för fäbodbruk. I västra delen av Leksands kommun finns det lämningar från fäbodställen i bland annat Dammskog och Skallskog, där det än idag finns stående stugor, gårdsgårdar, åkerplatåer och ladugårdar, fjös och andra fäbodbyggnader (Leksands Kommun 2024a). Fäboddriften var aktiv fram till 1934 i Dammskog och 1950 i Skallskog, där fäbodbruket fick samsas med andra året runt-boende och visstids boende. Idag har fäbodbruket tagits upp igen på en gård i Skallskog (ibid). I Bjönnerget, som också ligger i Leksands kommuns sydvästra del, fanns aktivt fäbodbruk fram till 1949 och området har haft upp till 23 aktiva fäbodstugor på vällen (Leksands Kommun 2024b). Både området kring Dammskog- Skallskog och i Bjönnerget finns det områden som bedöms vara kulturellt skyddsvärda riksintressen. Även Ljusbodarna, Sångberget och Skinnaråsen ligger i anslutning till dessa områden där det tidigare varit aktiva fäbodrar (ibid).

Figur 4. Karta över områden med kulturmiljöer i Leksands kommun (Leksands kommun 2024a). Röda områden är landskap med bebyggelseområden med kulturvärlden och mycket höga naturvärden. Blå områden är gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark med särskilt kulturvärde.

I Mora kommun finns det också fäbodan som tidigare varit aktiva i anslutning till Vildmarksriket. De buffrade till fäbodvallen Gruvan sista gången 1950 men än idag finns det byggnader kvar som är bevarade och fungerar som semesterbostäder (Mora Outdoor u.å.). Andra tidigare aktiva fäbodan i området är Rådlösan som övergavs 1920 men där det idag finns kvar rester av fäboden, fäbodvallen i Södra Flenarna där det än idag finns fäbodan kvar men inget aktivt fäbodbruk och Äbbsele där det finns såväl gamla som nya fäbodbyggnader (Mora Outdoor u.å.).

I Vansbro kommun finns det många gamla fäbodan, men vilka som ligger i anslutning till Vildmarksriket har varit svårare att hitta information om. I området kring Järna, det vill säga nordost om Vansbro, återfinns 18 fäbodan (Sundström 2005).

4.2 Fäboden som paketerad upplevelse i Vildmarksriket

På Visit Dalarnas hemsida finns det många redan existerande förslag på hur man kan skapa attraktioner och sammanhang kring fäbodan, både aktiva och icke-aktiva fäbodan. Det finns de som öppnar upp sin fäbodan med djurhållning för turister som vill komma och träffa friga djur, de finns de som kombinerar det med kaféverksamhet och de finns de som bara bedriver kaféverksamhet. Det finns också de som väljer att hyra ut sin icke-aktiva fäbodstuga för övernattnings (Se Visit Dalarna sökning *Fäbodan*). Landskap som präglats av fäbodbruk fungerar också som intressanta och vackra miljöer för vandringsleder och naturintresserade.

4.2.1 Interaktiva fäbodleder

Likt hur Trons Lasse har byggt upp en välbesökt och uppskattad vandringled längs en gammal fäbodstig finns det stor potential att upprätta liknande leder på andra platser. I Vildmarksriket finns det flertalet nedlagda fäboddar i olika skick som det skulle kunna byggas upp olika typer av kulturturismupplevelser kring. Trons Lasse har längst med Tronsleden satt upp olika skyltar med anekdoter och information om området kopplat till det fäbodbruk som präglat området, även detta skulle kunna göras i Vildmarksriket. Dels som informationsskyltar eller genom guideade turer där gamla historier från området men också berättelser om fäbodbruk generellt kan göra det mer levande. Länsstyrelsen Jämtland (2020) beskriver konceptet ”storytelling”, och hur det kan användas inom turism på landsbygden. Genom historier kan omgivningarna och det man ser bli mer levande och spännande. De beskriver att ”storytelling” kan ta form i berättelser under guideade turer, föreställningar eller naturvandringar (ibid). De lyfter också fram att det finns goda möjligheter att blanda in globala liknelser i det lokala berättandet, ett ”glokalt” grepp om historier (Länsstyrelsen Jämtland 2020). Genom att koppla ihop lokala historier med andra likande koncept och historier från andra delar av världen kan åhörarna kanske tydligare förstå historiens innebörd (ibid).

4.2.2 Paketupplevelser

Det finns även förutsättningar att skapa fler-dagarsupplevelser där övernattningar i skogen, eller i inte längre aktiva fäboddar skulle kunna ske för att kombinera en natur- och kulturturismupplevelse. Även om det inte idag finns ett aktivt fäbodbruk inom Vildmarksriket finns det lämningar kvar från fäbodbruk i naturen, inte bara i form av byggnader men också vilka arter som förekommer samt utseenden på träd och andra växter (Riksantikvarieämbetet 2013). Fäbodbruket är en stor del av den svenska agrara historien, vars fotspår än idag kan ses i landskapet trots att marken inte aktivt brukas genom fäbodbruk. Som tidigare nämnt i rapporten finns det ett intresse för historia och kultur, där fäbodbruket är en stor del av Dalarnas historiska arv.

I området Vildmarksriket finns det som sagt nedlagda fäbodstugor i olika skick. Här finns det stor potential att bygga upplevelser kring dessa byggnader. Det kan vara genom övernattningar i stugorna med interaktiva moment och vandringar under dagen. Med inslag av ”storytelling” om fäbodbruket som bedrivits i området och regionen i stort. Det skulle också kunna kombineras med andra typer av mer naturturistiska inslag, så som viltsafari eller vandringsturer. Det finns även stor potential att skapa olika rutter på vandringsleder som kan anpassas efter besökarna.

I Vildmarksriket och omliggande områden finns det också många platser som skulle kunna vara av intresse för den kulturintresserade. Det finns möjlighet att kombinera till exempel en historiskt interaktiv guidad tur i Vildmarksrikets landskap med museibesök. Det finns också en rad olika turistmål i anslutning till Vildmarksriket, så som Tomteland i Mora, diverse museum och konserter. Det finns även folkhögskolor i såväl Leksand, Mora och Malung där det finns kreativa inriktningar så som design, hantverk och musik. Här finns det potential för samarbete där utställningar eller uppvisningar skulle kunna ske i Vildmarksrikets skogar. Detta skulle kunna vara ett sätt att bjuda in kulturen i naturen.

4.2.3 Seter i Norge

Norge har likt Sverige också en historia av att använda sig av mindre gårdar i skog och mark dit man tog djuren under somrarna. I Norge kallas det för seter istället för fäbod. Många seter har öppet under somrarna för turister att komma och fika och träffa djuren, men det finns också de som hyr ut stugan som boende (Visit Norway u.å.). Det finns stor potential att uppmuntra markägare och fäbodägare att hyra ut sina fäbodar i Vildmarksriket. I Norge finns det hemsidor som samlar de som hyr ut sina stugor, vilket kan vara ett sätt att nå ut till kunder.

Avslutning

Vildmarksriket är ett skogsområde med blandad natur och höga naturvärden. Det historiska brukandet som präglat området, med fäbodbruk och annan industri så som småskaligt skogsbruk och fritt bete har satt sina spår i landskapet och har bidragit till de höga naturvärden som idag finns i området. Det kulturhistoriska inslagen i landskapet kan vara en del av interaktiva natur- och kulturupplevelser på olika sätt. Det finns idag inget aktivt fäbodbruk i Vildmarksriket – men god potential att bygga upp turistiska upplevelser kring de spår av brukandet som återfinns i landskapet. Exempel som rapporten har lyft fram är leder i anslutning till icke-aktiva fäbodar, samarbeten med redan existerande fäbodbrukare och kulturarbetare i området och olika typer av interaktiva moment så som skyltning med berättelser och konceptet ”storytelling”. Det finns ett intresse från turister att ta del av traditionella bruksmetoder och historia, det finns också många som idag bedriver fäbodbruk som besitter stor kunskap om såväl dagens fäbodbruk som de historiska aspekterna av fäbodbruk som kan vara en del av framtida projekt – förutsatt att det finns en organiserande part som löser det praktiska med vad det innebär att organisera en resa som detta. Det finns även en vilja av att dela med sig av den kunskap som dagens fäbodbrukare besitter. Det som i huvudsak saknas är den tredje parten som kan organisera det praktiska kring kulturturismen i området.

Referenser

- Adrelius, Tova. (2023). "Ja men jag tror att framtiden är fäbodbruk, fortfarande": en kvalitativ intervjustudie om fäbodbrukets framtid. First cycle, G2E. Uppsala: SLU, Dept. of Urban and Rural Development. <https://stud.epsilon.slu.se/19081/>.
- Axelsson Linkowski, Weronika. (2010). *Utmarksbete, främst skogsbete, och dess effekter på biologisk mångfald*. CBM:s skriftserie 40. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Dalarnas museum. (u.å.). *Dalarnas fornminnes och hembygdsförbund – en levande hembygd*. <https://dalarnasmuseum.se/verksamhet/dalarnas-hembygdsforbund/>. [2024-02-07].
- Förbundet Svensk Fäbodkultur och utmarksbruk (FSF). (2023). *Fäbodbruk nomineras som immateriellt kulturarv*. <https://fabod.nu/fabodbruk-nomineras-som-immateriellt-kulturarv/>.
- Kirppu, S. & Oldhammer, B. (2010). *Vildmarksriket – Skyddsvärda naturskogar i gränstrakterna av Mora – Vansbro – Leksand*. https://www.vansbro.se/download/18.410c666a169d8e027fed5fc/1554470070549/vildmarksriket_tryckta_versionen101127.pdf.
- Leksands Kommun. (2024-01-17a). *Dammskog – Skallskog*. <https://leksand.se/boende-trafik-och-miljo/kulturmiljoer-i-leksands-kommun/kulturmiljoer-i-byar-och-fabodar/dammskog-skallskog/>. [2024-03-26].
- Leksands Kommun. (2024-01-15b). *Björnberget*. <https://leksand.se/boende-trafik-och-miljo/kulturmiljoer-i-leksands-kommun/kulturmiljoer-i-byar-och-fabodar/bjonnberget/>. [2024-03-28].
- Ljung, T. et.al. (2013). *Biologiskt kulturarv i Dalarnas fäbodmiljöer – utvärdering av arbetet 2010-2013*. <https://www.gu.se/sites/default/files/2021-01/Biologiskt%20kulturarv%20i%20Dalarna%20slutrapport%20180831.pdf>.
- Länsstyrelsen Dalarna. (2021). *Restaurera en äng*. <https://www.lansstyrelsen.se/dalarna/om-oss/vara-tjanster/publikationer/2021/restaurera-en-ang.html>.
- Länsstyrelsen Jämtland. (2020-03-24). *Inspiration för natur och kulturturism*. <https://jht.se/inspiration-for-natur-och-kulturturism/>.
- Mora Outdoor. (u.å.a). *Fäbodar i Mora*. <https://www.moraoutdoor.se/index.php/leder/c/fabodar-i-mora>. [2024-03-28].
- Riksantikvarieämbetet. (2013). *Fäbodar och fäbodskogar – biologiskt kulturarv i Nordliga skogar*. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235018/FULLTEXT01.pdf>.

- Sundström, K. (2005). *Kulturmiljöer i Vansbro kommun*. Vansbro kommun.
<https://www.vansbro.se/download/18.2a846b80169d8d065154f19/1554281874339/Kulturmilj%C3%B6er%20bilaga%20C3%96P.pdf>.
- Svenska Unesco rådet. (2023-03-23). *Sverige och Norge nominerar fäbodbruk till Unescos representativa lista över immateriellt kulturarv*.
<https://unesco.se/sverige-och-norge-nominerar-fabodbruk-till-unescos-representativa-lista-over-immateriellt-kulturarv/>. [2024-03-11].
- Sveriges Lantbruksuniversitet. (2021-06-22). *Fäbodbruk och rovdjur*.
<https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/skador-och-atgarder/skador-pa-tamdjur-och-hundar/rovdjur-och-fabodbruk/>.
- Tunón, H. och. Bele, B. (2019). *Fäboden – Naturen, kulturen och kulturlandskapet*. CBM:s skriftserie 109. Stibo Graphic A/S.
- Visit Dalarna. (2022). *Din guide till levande fäbodlar i Dalarna*.
<https://www.visitdalarna.se/artikel/levande-fabodar-i-dalarna>. [2024-02-26].
- Visit Norway. (u.å.). *Besök en sommargård I norska fjällen*.
<https://www.visitnorway.se/boende/sommargardar-i-norska-fjallen/>. [2024-04-17].
- Visit Sweden. (2023). *Svensk kulturturism 2023 – en förstudie*.
<https://corporate.visitsweden.com/kunskap/kulturturism/svensk-kulturturism/>.
- Visit Sweden. (u.å.). *Fäbodleder*. [blandade artiklar och information].
<https://www.visitdalarna.se/search/results?q=f%C3%A4bodleder>. [2024-01-30].

Muntliga källor

- Trons Lasse Mattsson. [Telefonintervju]. Om Tronsleden och Dalkarlsvägen. (2024-02-21).
- Täpp Lars Arnesson. [Telefonintervju]. Om fäbodbruk och andra aktiviteter han tar sig för. (2024-02-27).